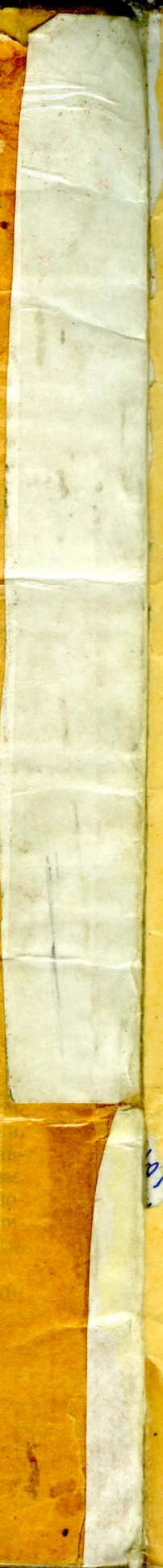

334 905

лікові, си
шийного
на нї

кат
сер
ко
є

С. СЕМЕНОВ-ЗУСЕР
(Харків)

РОЗКОПКИ КОЛО с. ВЕРХНЬОГО САЛТОВА 1946 р.

(Короткий звіт про роботу експедиції Інституту археології АН УРСР)

За 50 км від Харкова, на території Салтівського і Вовчанського районів, поблизу села Верхнього Салтова, на крутому правому березі р. Сіверського Дінця, розташоване велике городище, а навколо нього величезні й малі селища; тут же, по ярах, що спускаються до Дінця, між сс. Рубіжним і Салтовим вперше у 1900 р. виявлено стародавній могильник з похованням небіжчиків у могилах-катакомбах.

Повінь, розмиваючи могили, виносила в яри кістки небіжчиків, золоті, срібні і бронзові прикраси, разом із знаряддям виробництва та речами хатнього вжитку.

Місцевий вчитель В. А. Бабенко, якому селяни приносили знахідки, зацікавився старовиною і, провівши розвідки і спробні розкопки, повідомив харківських учених про цінні салтівські відкриття.

Це було напередодні XII археологічного з'їзду в Харкові в 1902 р. В результаті робіт відрядженої Харківським університетом у 1901 р. експедиції, на чолі з професором Д. Багалієм і приват-доцентом А. Покровським, було розкрито пам'ятки Салтівського некрополя, переважно в ярах. Здобуті експедицією матеріали були доставлені на з'їзд, де вони стали об'єктом уваги всіх його численних учасників.

З'їзд ухвалив негайно розпочати систематичні дослідження надзвичайно цінних пам'яток В. Салтова. Проте рішення з'їзду не було належним чином реалізоване, і справа дослідження перейшла в руки аматорів, людей малокваліфікованих. До того ж ці роботи провадилися мляво, від нагоди до нагоди, і, здебільшого, без коштів і плану. Тимчасом відомості про салтівські пам'ятки проникли в історичну літературу і викликали цілком заслужену увагу світової науки.

Як з'ясували дослідники, Салтівський могильник знаходить собі повну аналогію в таких самих могильниках Північного Кавказу (недалеко від аулу Чмі, за 20 км від Орджонікідзе, по Военно-Грузинській дорозі) та на території Кабардинської АРСР — в аулі Камунти. Кераміка, наконечники стріл, плоскі лопати, залізні навершні палиць, поясні набори, дзеркала, браслети, сережки цілком ідентичні. Немає сум-

ніву, що салтівські поховання це, по суті, ті самі могильники, та сама культура, яку ми знаємо на Північному Кавказі, зокрема, на території, зайнятій сучасними осетинами — нащадками аланів-сарматів.

У 1946 р., після 20-річної перерви, експедиція Інституту археології АН УРСР під нашим керівництвом розпочала обслідування і розкопки частини території Салтівського некрополя. Досліджувана ділянка являла собою положисту площину, нижня частина якої з півдня прилягає до вул. Замулівки, за 40—50 м на північ від садиби Бражника. Межею на півночі є шлях, що веде на х. Байрак, на заході — так званий Симаненків яр, на сході — той самий шлях на х. Байрак (рис. 1).

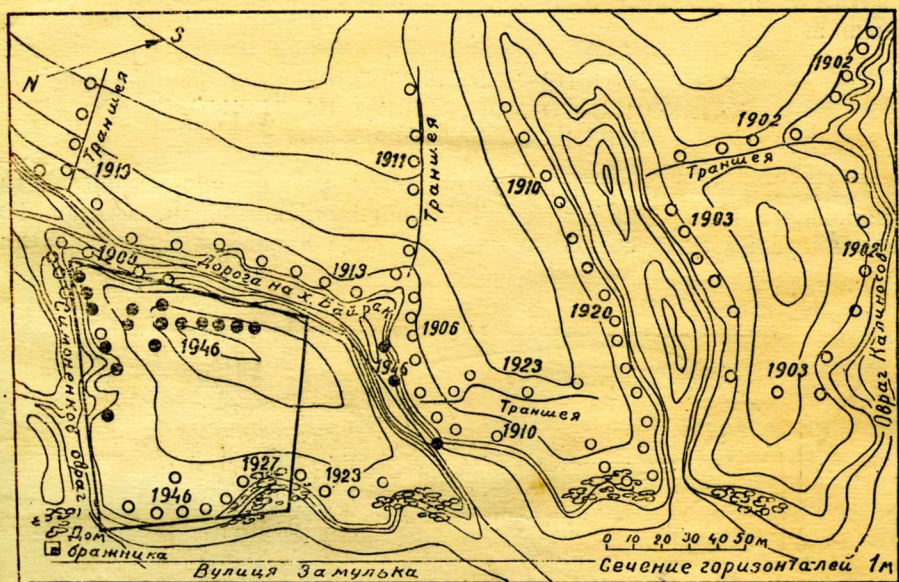

Рис. 1. Село В. Салтове. Схематичний план розкопок з 1900 по 1946 р.

Розпочаті у південній частині ділянки, на краю урвища, роботи проводилися методом знімання верхніх шарів землі з квадратів, розбитих на території досліджуваної ділянки могильника. Чорні плями на місці поховань виявлено на глибині 0,5—1 м. Це були звичайні, салтівського типу, катакомби, розташовані в „шаховому“ порядку, що тяглися стрічкою із заходу на схід, на відстані одна від одної, приблизно, на 2—3 м. В результаті розкопок відкрито 24 камери, з яких № 1, 7, 8, 20, 21 і 24 збереглися дуже добре і були цілком непорушені. Звичайно в кожній камері було кілька поховань — 3—4 кістяки, рідше — один.

Цікаве поховання № 19, різко відмінне від усіх інших: в ямі з вузьким проходом, не дуже глибокій, виявлено кістяк похованого коня (див. щоденник).

Могила було пограбовано, проте кістяк коня зберігся разом з кількома бронзовими прикрасами від вуздечки,

59 64

Виявлений в розкритих катакомбах інвентар складається приблизно з 1200 речей.

Особливу увагу експедиції було спрямовано на вивчення похоронних споруд і будівельної техніки стародавнього населення Салтова.

Експедиція обслідувала також величезне городище Кам'яний город, розташоване на високому правому березі р. Сіверського Дінця, над одним з його стариків, за півтора кілометри на південний схід від некрополя — на вул. Замулівці. Разом з розвідками городища експедиція розвідала численні, прилеглі до городища, селища. Ці розвідки підготували ґрунт для дальших розкопок і всебічного вивчення комплексу пам'яток стародавнього Салтова.

Нижче публікуємо щоденник розкопок Верхньо-Салтівського могильника.

ЩОДЕННИК РОЗКОПОК
КАТАКОМБНОГО МОГИЛЬНИКА НА ТЕРИТОРІЇ
ВЕРХНЬОГО САЛТОВА в 1946 р.

Катакомбу № 1 (рис. 2) відкрито у південно-східній частині могильника в 1946 р., на відстані 45 м від вул. Замулівки, в напрямі на північний захід, коло самої стежки, що веде в садибу Бражника (див. план).

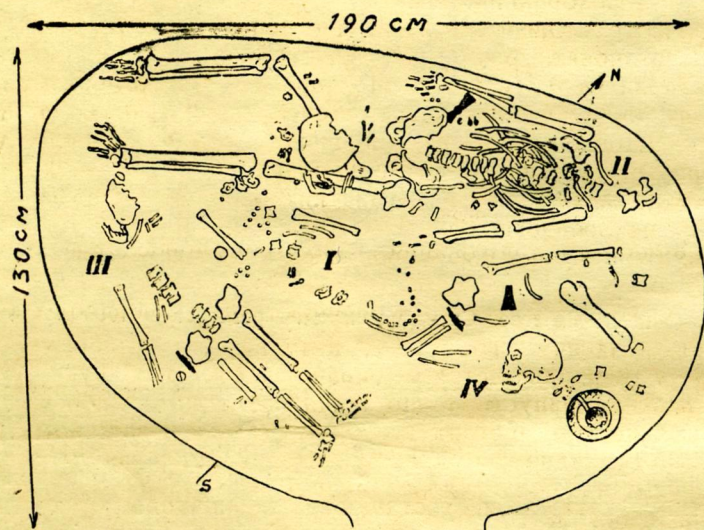

Рис. 2. Катакомба № 1.

Розкрита катакомба виявлена в задовільному стані. Похоронна споруда складається з дромосу (проходу) і камери (власне гробниці). Дромос ішов у напрямі на південний схід і північний захід. Він починався з поверхні землі і положисто спускався, доходячи далеко вглиб — до 3,6 м від нинішньої поверхні. Завдовжки дромос мав у цілому 5 м, завширшки 0,5 м. На глибині 0,7 м у проході був уступ, викопаний при

спорудженні гробниці, в 0,5 м завширшки. Там знайдено уламок великої посудини.

Після того як було виїнято землю і розкрито дромос, на глибині 1,6 м виявлено ребра й лопатки вівці та уламок якоїсь невідомої дерев'яної речі; далі, на глибині 2,2 м виявлено ще два ребра вівці і хребет барана. На глибині 2,7 м виявлено пісковик, близький своєю породою до каміння з Верхньо-Салтівського городища. Мабуть, камінь був частиною закладу камери. Поруч з каменем лежало ребро й хребці вівці. Такі ж кістки вівці виявлені на глибині 2,8 та 3 м. На глибині 2,75 м було знайдено дитячу щелепу, можливо, викинуту з могили перед тим, як у неї було покладено нового небіжчика. На глибині 2,9 м, коло північно-східної стіни, виявлено фрагмент чорної глясованої кераміки, а поруч з ним — ребро вівці. Коло самого входу до камери, на глибині 3,5 м, лежали дитячі кістки: ребро, хребет та інші частини. В кутку, коло тієї ж північно-східної стіни, знайдено ліктьову кістку дитини і тут же уламок заліза. Коло порога, при вході в камеру, лежала овеча кістка.

Камеру відкрито на глибині 3,6 м. При вході в камеру є невеличкий поріг у 0,08 м заввишки і 0,25 м завширшки. Обабіч входу виділяються вузькі пілястри в 0,05 см завширшки. Вхід до камери — у формі арки, в 0,55 м заввишки і 0,4 м завширшки — був забитий землею. Камера частково була розмита водою, яка просочувалася туди, внаслідок чого небіжчики, як і похоронний інвентар, були зсунуті з свого первісного положення. Проте стіни й стеля камери лишилися непорушені, що дало можливість встановити розміри й тип гробниці. Долівка в камері — плоска, викопана на 0,2 м нижче від порога. Сама камера мала форму неправильного овалу із склепистою стелею, в якій виявлено наскрізну нору ковраха. Довжина камери з північного сходу на південний захід 1,9 м, ширина 1,3 м, висота 1,1 м. Гробниця була висічена теслом — інструментом у вигляді залізної лопатки, знайденим тут же у могилі, серед іншого похоронного інвентаря.

У камері було чотири поховання, з них: одно дорослої людини і три дитячих.

Перше поховання — дитячий кістяк у північно-східній частині камери, в насипу, вище від долівки на 0,15 м (зберігся погано). Виходячи з розміщення кісток — правої ноги, кисті руки, виявлених *in situ* — можна припустити, що небіжчик лежав головою на захід. Череп зберігся погано, частина тулуба зсунулася в західному і південному напрямі. Безладне розміщення кісток і зниження першого поховання в напрямі на захід сталося внаслідок зміщення насипу в гробниці. Перший небіжчик був похований на штучно висипаному шарі над давнішими похованнями. Коло північно-західної стіни виявлено бронзову бляшку від пояса у формі шестипелюсткової квітки (таблиця I, рис. 7), штамповану і з двома наскрізними отворами для прикріплення; коло черепа — бронзова дутка в 1 см завдовжки, з ниткою, яка добре збереглася, довжиною також 1 см; недалеко від південно-західної стіни, між уламками посудин, знайдено 8 намистин з пасти і каменю; на південний захід і південний схід від намистин лежали 2 бронзові, з нерухомими підвісками на шарнірах, сережки — витягнуті, циліндричні, з кульками на кінцях, з порожнистим циліндром і металічним стрижнем

ТАБЛИЦЯ І
Село В. Салтове

1. Катакомба № 16.
2. Катакомба № 7.
3. Катакомба № 5.
4. Катакомба № 7.
5. Катакомба № 7.
6. Катакомба № 1.
7. Катакомба № 1.
8. Катакомба № 20.
9. Катакомба № 1.
10. Катакомба № 1.
11. Катакомба № 21.
12. Катакомба № 7.
13. Катакомба № 5.
14. Катакомба № 5.

15. Катакомба № 16.
16. Катакомба № 15.
17. Катакомба № 10.
18. Катакомба № 16.
19. Катакомба № 10.
20. Катакомба № 22.
21. Катакомба № 15.
22. Катакомба № 20.
23. Катакомба № 9.
24. Катакомба № 9.
25. Катакомба № 7.
26. Катакомба № 21.
27. Катакомба № 21.
28. Катакомба № 21.

ТАБЛИЦЯ I

всередині, який скріплює частини: кільце, циліндр, кульку. Довжина сережок 3,5 см (табл. I, рис. 6). Коло посудини знайдено уламок глянсованої кераміки.

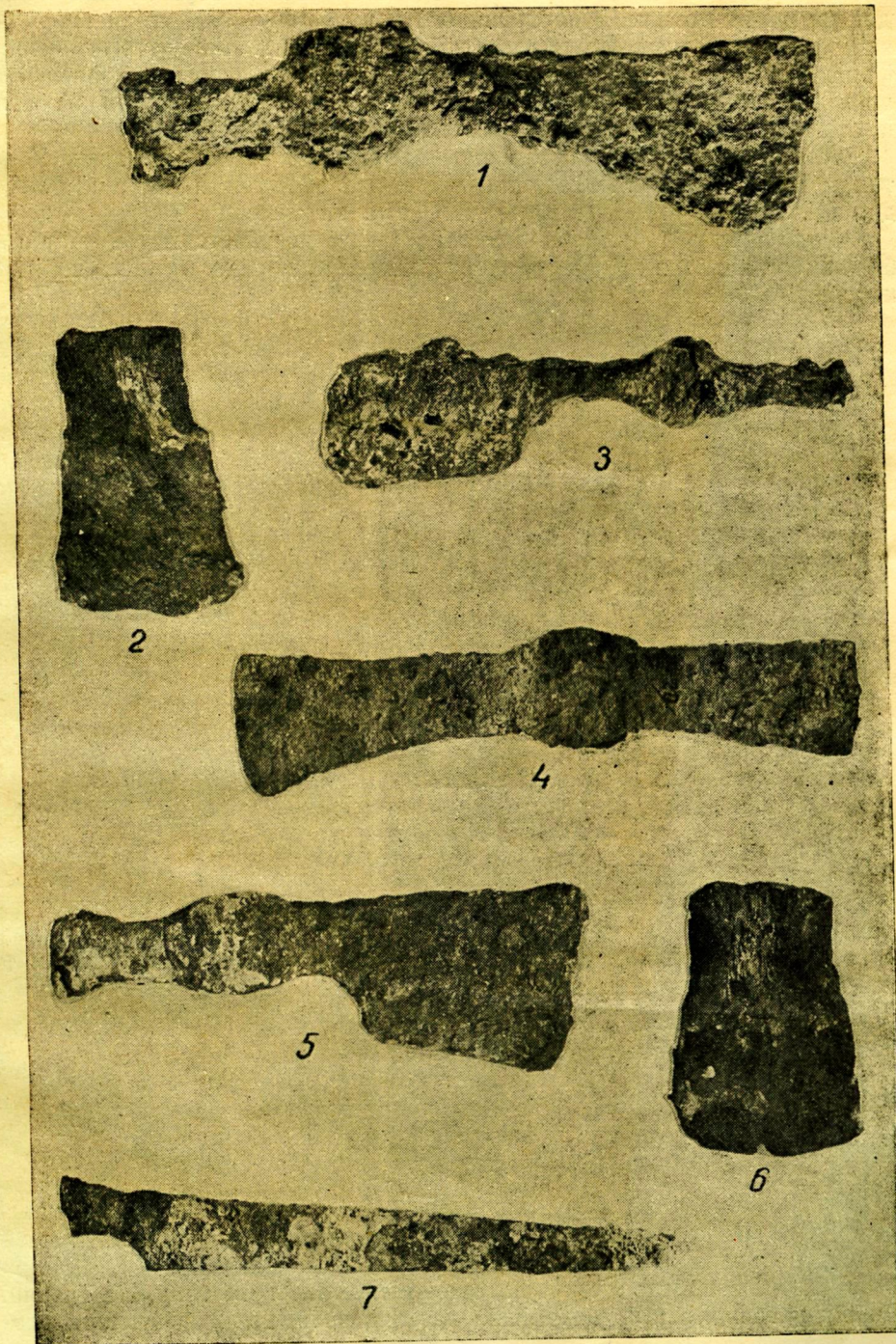
Друге поховання — кістяк дорослої людини на долівці, коло північно-західної стіни. Права гомілка прилягала до стіни, праве стегно під кутом — до гомілки. Зовсім зотлілий череп знайдено коло північно-східної стіни. На відстані 0,7 м від голови на північний схід виявлено глянсовану посудину з орнаментом (табл. III, рис. 6); тут же астрагал; між черепом і посудиною лежало стегно тварини; там же — біла кам'яна намистина; на захід від черепа лежала залізна сокира (табл. II, рис. 1); на південь від неї — бронзова бляшка від пояса з 4 наскрізними отворами в центрі і шишкою з просунутим рухомим кільцем; бронзова орнаментована бляшка з 4 наскрізними отворами в центрі, 2 половинки бубонця і 5 бронзових литих бубонців різного розміру, від 1 до 0,5 см (табл. I, рис. 9) та фрагменти кераміки.

Третє поховання. Кістяк дитини. Небіжчик лежав на спині з витягнутими вздовж тулуба руками і головою на північний захід, у південній частині катакомби, на захід від входу; череп — напівзотлілий. Коло плечової кістки лівої руки виявлено дитяче бронзове дзеркальце; з тилового боку його — вушко для прикріплення, діаметром у 2 см. Коло тазової кістки суглоба знайдено: залізний уламок (футляр) від дерев'яної речі, скріпленої двома цвяшками розміром 2×1 см; великий бронзовий бубонець з витягнутим плоским вушком, з прорізю внизу і металічною кулькою всередині; 2 уламки глянсованої кераміки і 4 намистини. Стегнова кістка, фаланги від великого пальця ноги і мізинця руки були відкинуті на схід. Там же лежала кістка гризуна.

Четверте поховання. Кістяк дитини виявлено впоперек входу, головою на схід. Череп лежав на відстані 0,45 м від входу. На відстані 0,3 м на захід від черепа знайдено уламок зотлілого залізного ножа в 4 см завдовжки, 2—1 см завширшки; ще далі, на захід від ножа, виявлено 26 намистин, зроблених з пасти, з вічками; там же — маленький бубонець (табл. I, рис. 9) і половинка другого бубонця. На південь — ще кілька намистин.

На підставі цих знахідок треба думати, що першим у катакомбі був похований дорослий небіжчик (№ 2), далі йшло дитяче поховання (№ 3), а потім — ще дитяче поховання (№ 4). Після поховання цих трьох небіжчиків і засипки їх наносною землею, було поховано ще дитину — поховання № 1.

Катакомба № 2 (рис. 3) розташована за 6,5 м від катакомби № 1, в напрямі на північний схід і на відстані 45 м від вул. Замулівки. Довжина розкопаної частини дромосу — 1 м; решта завалилася внаслідок повені й утворення урвища. Дромос вузький — 0,6 м завширшки і в 3,5 м завглибшки від підшоши землі. Він вводив у камеру з південного сходу на північний захід; покрівлі, як звичайно, не було. Долівка йшла похило, а на відстані 0,5 м від входу до камери крутим спадом упералася у вертикальну стіну, яку легко було очистити від перекопаної землі. У стіні був вхід на глибині 3,5 м, висота входу — 0,45 м, ширина із зовнішнього боку — 0,5 м, з внутрішнього боку вхід помітно ширшав. Долівка в камері на 0,1 м нижча від долівки дромосу. Висота порога — 0,12 м; обабіч входу були пілястри в 0,05 м.

Село В. Салтове.

1 — катакомба № 1; 2 — катакомба № 15; 3 — катакомба № 8; 4 — катакомба № 20; 5 — катакомба № 15; 6 — катакомба № 20; 7 — катакомба № 21.

Камера витягнута з південного заходу на північний схід (довжина 1,4 м, ширина 1,37 м) і має куполоподібну стелю. Верх купола припадає на центр могили. З внутрішнього боку бані — явні сліди знаряддя, яким копали могилу. Сліди знаряддя, здебільшого, вказують на вузький і вигнутий інструмент; проте, поруч з цим інструментом вживався й інший, плоскіший і злегка опуклий, про що свідчать сліди на стелі й стінах. Всередині катакомби була насипна земля.

Могилу повністю пограбовано, мабуть, ще за давніх-давен. У катакомбі було дитяче поховання, від якого збереглися сліди кісток на долівці. Ніяких речей не виявлено. Сама катакомба збереглася добре.

Коло входу до камери знайдено куски дерева, там же — кістку барана; у північно-східному кутку камери виявлено уламки черепної коробки.

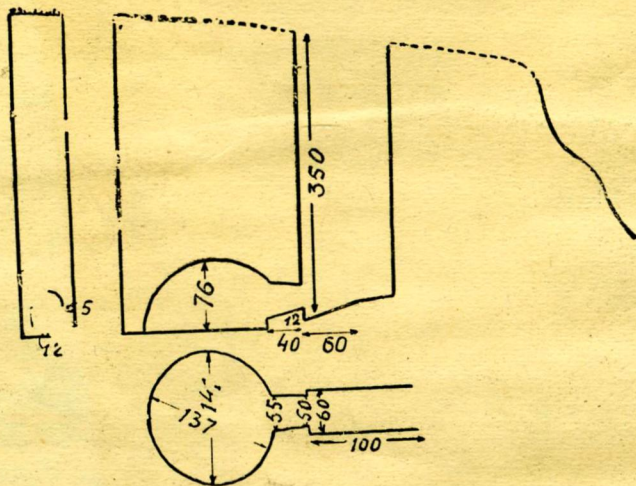

Рис. 3. Катакомба № 2.

Катакомба № 3, розміщена на відстані 5,5 м від катакомби № 2 в напрямі на північний захід, була відкрита ще в 1927 р. В. Бабенком та І. Луцкевичем. Але, на жаль, ні щоденників, ні речей від цього відкриття не збереглося, а дообслідувати катакомбу неможливо, бо вона цілком зруйнована. На поверхні землі, недалеко від катакомби, знайдено кераміку червоної глини: 5 уламків слов'янської кераміки і 9 фрагментів кераміки салтівського типу. Там же — уламок могильного каменя разом з кісткою дитини.

Катакомба № 4 міститься за 3,5 м від катакомби № 3 в північно-східному напрямі. Її так само відкрили в 1927 р. В. Бабенко та І. Луцкевич. Але ніяких матеріалів про ці відкриття не збереглося. Камера цілком зруйнована. У дромосі виявлено уламки посудини салтівського типу.

Катакомба № 5 розташована за 4 км на північ від катакомби № 2. Вона являла собою неглибоку яму (1,1 м), але таку зруйновану, що визначити точні її форми було неможливо.

У могилі виявлено дитяче поховання слов'янського типу. На глибині 1 м від поверхні землі, у північній частині, знайдено 2 фрагменти сло-

Село Салтове.

1 — катакомба № 8; 2 — катакомба № 20; 3 — катакомба № 24; 4 — катакомба № 7;
5 — катакомба № 21; 6 — катакомба № 1; 7 — катакомба № 15.

в'янської кераміки. На глибині 1,1 м лежав зовсім зотлілий кістяк. У могилі знайдено арабську монету — диргем з написом часів каліфа аль-Магді, яка, судячи з легенди, належала до 778 р.¹ і правила згодом за підвіску для намиста. У диргемі була дірочка для підвішування. Монета, очевидно, була девгий час в обігу, бо вона трохи стерлась, але як прикраса вона вживалася недовго, бо краї дірочки зовсім цілі. У могилі знайдено бронзовий браслет, куски заліза, бронзові сережки — витягнуті, кільчасті, з нерухомою підвіскою і кульками вгорі у 2 см завдовжки (табл. I, рис. 3). Коло диргема було бронзове окуття у формі колечка від футляра для ножа, там же — бронзова кругла підвіска з дірочками (табл. I, рис. 13).

Катакомба № 6 (рис. 4) міститься в західній частині могильника, на відстані 12 м на північний схід від Симоненкового яру. Дромос іде в напрямі з південного сходу на північний захід. Довжина дромосу 4,3 м, висота 2,9 м, ширина 0,5 м. Вхід у камеру, як і сама камера, цілком зруйновані.

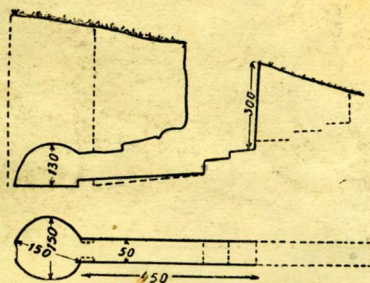

Рис. 4. Катакомба № 6.

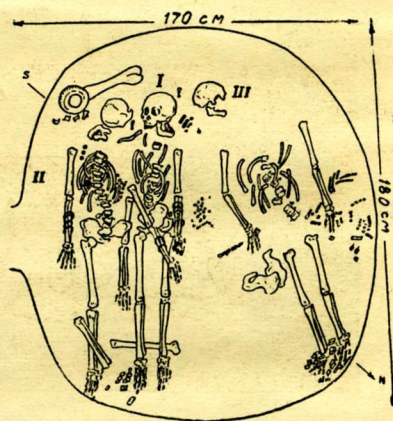

Рис. 5. Катакомба № 7.

У дромосі знайдено кістки гризунів, кістки черепної коробки, куски дерева, 2 кістки вівці, кусок вугля, 3 ребра дитини. Камера виявилася цілком порожньою.

Катакомба № 7 (рис. 5) міститься у західній частині могильника на відстані 5,5 м на північний схід від Симоненкового яру. Дромос іде з південного сходу на північний захід. Довжина дромосу 5,5 м, ширина 0,45 м, глибина 4,2 м. Вхід у камеру мав поріг в 0,3 м завдовжки і 0,1 м завширшки. З обох боків порога — пілястри в 0,07 м завширшки. Вхід — овальної форми в 0,45 м заввишки. Камера нижча від входу на 0,15 м, довжина її 1,8 м, ширина 1,7 м, висота 2,3 м. Долівка зруйнована.

У дромосі, на глибині 0,3 м, знайдено уламки кісток небіжчика, фрагменти посудин, куски випаленої глини, уламок кістки. При вході в камеру знайдено астрагал, 2 намистини і дугки та 2 уламки кераміки. На глибині 3,7 м траплялися вуглинки і кам'яний заклад, відсу-

¹ Напис прочитав і дату визначив хранитель Ермітажу проф. Биков, за що складаємо йому глибоку подяку.

нутий до лівої стінки дромосу, на відстані 0,5 м від передньої стіни камери. В землі, якою була засипана камера, знайдено 2 бубонці, срібну пластину і уламок срібла, можливо від пояса.

У камері було чотири поховання, з них 1 і 2 орієнтовані головою на південний захід, третє — на південь.

Перше поховання розташоване ближче до південно-східної стінки впоперек входу, головою на південний захід. Збереглося воно задовільно; краще збереглися кістки ніг, лівої руки і череп, за винятком ребер, тазової кістки і правої руки, відкинутих убік. За головою, ліворуч від входу, знайдено глек (табл. III, рис. 4); поруч з ним — кістка бика і ячна шкаралупа.

З обох боків черепа лежали 2 бронзові сережки на шарнірах (табл. I, рис. 2); нижче від черепа, коло шиї, з лівого боку — бубонець (табл. I, рис. 12) і низки з 20 колечок; на лівій руці небіжчика — 4 бронзові браслети, один з них кручений. На пальцях цієї руки — 3 персні, плоскі, розширені в передній частині, з них 2 — на одному пальці (табл. I, рис. 14); на ліктювій кістці правої руки — 2 бронзових

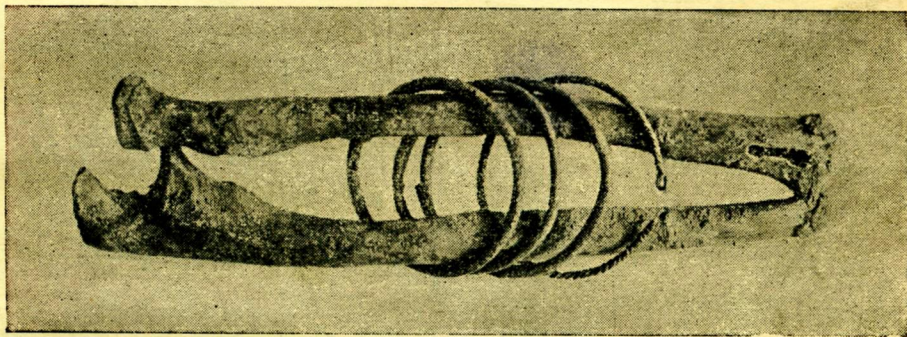

Рис. 6. Катакомба № 7. Поховання I.

браслети; коло кістки лівої руки — намистини, з них круглих сердолікових — 25, 10 намистин мастикових — плоскі й білі, здовжені. Коло тазових кісток — бронзова пластина, здовжена, з шишечками, розміром 3×1 см; коло ступень ніг — 7 бронзових пластин від взуття з ледве помітним орнаментом; там же, на правій нозі — олов'яна пряжка від сандалів з рухомою перекладкою і рештки шкіри на ступні.

Друге поховання — поруч з першим, головою на південний захід — ближче до входу і впоперек нього. На схід від черепа — підвіска з синьої пасти в формі місяця, посередині вушко з отвором (табл. I, рис. 5). Коло шийних хребців — 3 бубонці і, там же, — підвіска у вигляді коліщатка. На місці грудної клітки — 20 намистин різної форми і розміру: з них сердолікових — 6, темної пасти з вічками — великих і круглих — 5; мозаїчних різних кольорів і малюнків — 3; білих глиняних з коричневими смужками — 3; синьої пасти з трьома отворами, плоских, довгастих та ін. — 3. На ліктювій кістці правої руки — 4 браслети; один з них покручений. На лівій ліктювій кістці — 2 браслети.

Третє поховання зроблене майже в центрі катакомби. Покійника покладено головою на південь. Кістки погано збереглися, вони розкидані. З правого боку, коло тазових кісток, виявлено залізний ніж з трьох частин з рештками футляра (дерев'яного із залізним личкуванням, розміром в 10 см); коло ніг — 13 срібних пластин з рослинним орнаментом від набору прикрас шкіряного взуття.

Коло північно-західної стіни виявлено кістку руки, а біля неї — бронзову циліндричну, порожнисту всередині, подвійну трубочку (тобто фактично дві, вставлені одна в одну) довжиною в 10 см, діаметром 0,5 см, можливо від якоїсь туалетної речі (табл. I, рис. 25), і 3 дзвіночки; там же — 14 намистин, дрібних із синьої смальти, 7 намистин — плоских з того ж матеріалу, далі — 5 низок із ясносиньої смальти, сполучених між собою, довгаста мозаїчна намистина з кольоровим орнаментом, 4 скляних намистини, 2 кольорові з пасти, 14 — різної форми і кольору.

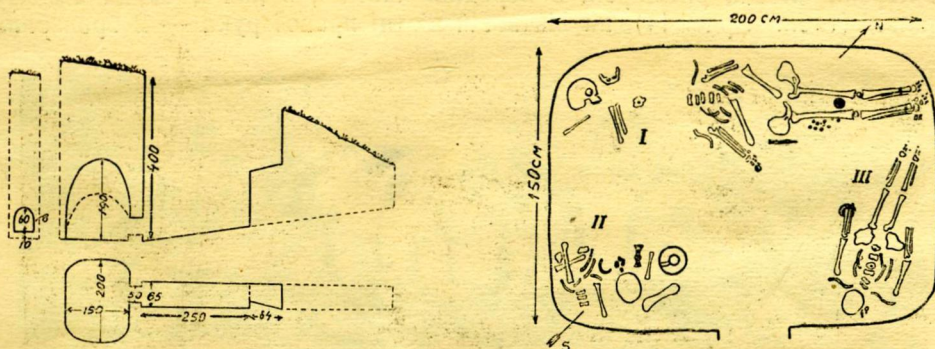

Рис. 7. Катакомба № 8.

Катакомба № 8 (рис. 7) міститься у західній частині могильника. Дромос іде з південного сходу на північний захід, з відхилом на захід на 30° . Довжина відкритої частини дромосу — 3,3 м, ширина — 0,65 м, глибина — 4 м. Вхід у камеру овальної форми в 0,6 м заввишки, ширина його — 0,5 м. Поріг у 0,1 м заввишки, лілястри — 0,08 м. Довжина камер 2 м, ширина 1,5 м, висота 1,9 м. Стеля й стіни цілком зруйновані. У плані могильна яма мала бути правильним чотирикутником із зрізаними кутами і куполоподібною стелею.

На глибині 1 м в дещо розширеному дромосі виявлено слов'янське поховання в ямі. В ній знайдено уламок височної кістки, ребро вівці, 8 уламків посудин слов'янського типу, 2 кістки дитини. Ще глибше знайдено фрагменти кераміки з сірої глини із шнуровим орнаментом по вінцях та уламки кісток.

У камері виявлено три поховання.

Перше поховання — дорослої людини, можливо, жінки — коло північно-західної, протилежної до входу, стіни, зорієнтоване на південний захід. Череп зсунутий у напрямі до західної стіни, на відстані 0,6 м від тулуба. Коло тазової кістки знайдено: ніж (збереглися верх і наконечник) у срібному окутті, другий ніж — залізний із стриж-

нем, щоб насаджувати держак, дзеркало з якогось білого сплаву, діаметром 6 см, із хвилястим орнаментом і петелькою зі споду. На фаланзі руки — бронзовий перстень. На гомілкових кістках збереглися фрагменти кілець із срібними пластинками; коло ніг — такі самі пластинки від взуття і шматок шкіри.

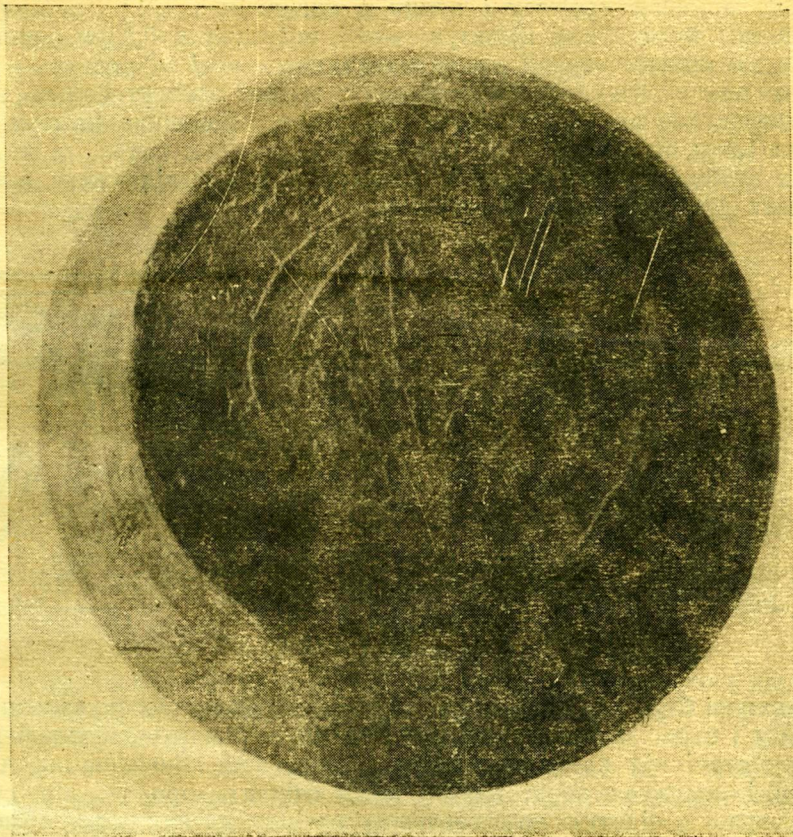

Рис. 8. Катакомба № 8.

Друге поховання — (дитяче) в лівому від входу кутку. Положення кістяка (ребра, хребці, плечова кістка і череп), все разом свідчить, що небіжчик лежав головою на схід. Коло голови знайдено кістку бика. За головою — глясована чорна посудина (табл. III, рис. 1) з тавром на днищі (рис. 8). Між черепом і посудиною — бойова залізна сокира в 20 см завдовжки (табл. II, рис. 3). На грудній клітці — поламана залізна пряжка.

Третє поховання — дитяче — головою на південний схід. Коло голови — 2 сережки. На ліктьовій кістці лівої руки — 2 дитячих бронзових браслети, діаметром 5 см.

Катакомба № 9 (рис. 9) розташована в західній частині могильника за 5 м на північний схід від Симоненкового яру. Напрямок дромосу — зі сходу на захід, з невеликим відхилом на північ. Вхід у дромос починався коло самої поверхні землі, довжина дромосу дорівнювала 6 м; ширина при вході у дромос — 0,55 м, а перед входом у камеру — 0,6 м. Дромос мав трое східців, в 0,4 м завширшки кожен і в 0,35 м заввишки. Відстань від нинішнього рівня землі до першого східця — 1 м. Глибина до підлоги дромосу і входу в гробницю — 4,5 м. При вході у гробницю були вузькі пілястри — 0,1 м і поріг в 0,25 м завширшки і 0,1 м заввишки; ширина входу до камери — 0,4 м, висота — 0,5 м. Камера має форму чотирикутника з дещо заокругленими кутами і з склепистою, яка нині завалилася, стелею. Довжина камери 1,6 м, ширина 1,2 м, висота 2 м.

На глибині 0,2 м у дромосі, на відстані 1,25 м від входу, виявлено фрагмент чорноглянсованої посудини.

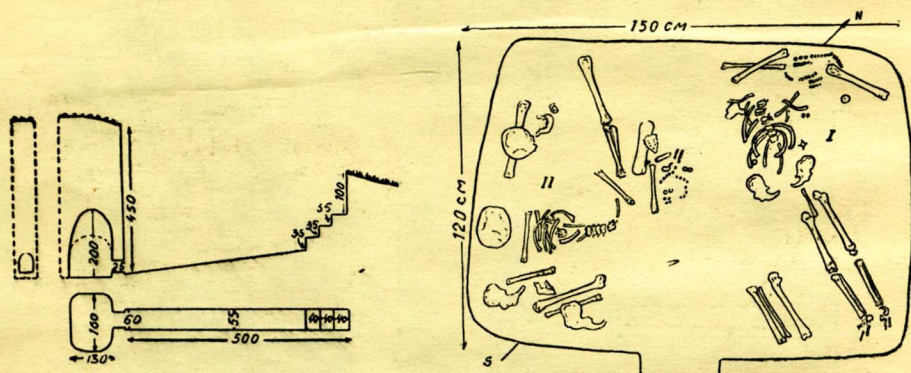

Рис. 9. Катакомба № 9.

У камері було три поховання. Через те, що сюди просочувалася вода, що стеля і стіни завалилися, череп і кістки небіжчиків виявлені в безладному стані під насипом в 0,15 м завтовшки. Виявлені на долівці вуглини і подекуди чорні плями землі свідчать про те, що тут ми маємо справу з підстилкою з товченого вугілля, на яку клали померлих.

Перше поховання. Виходячи з розміщення гомілкових, стегнових і тазових кісток, можна вважати, що кістяк лежав головою на північний захід і що небіжчика було покладено на спину. Значна частина кісток зсунута на південний захід. Череп лежав на відстані 0,15 м від південно-західної стіни; коло черепа виявлено щелепу з зубами молодої людини, які добре збереглися. На північний захід від тазових кісток, на відстані 8 см, виявлено бронзовий перстень і бронзову ромбоподібну підвіску (табл. I, рис. 24). Коло лівої ключиці — 2 бубонці і намистини. Під лівою плечовою кісткою — разки намиста з характерним розподілом: білі, чорні, потім різнокольорові і знову — чорні, білі. На відстані 0,12 м від плечової кістки лежало орнаментоване дзеркало, яке прекрасно збереглося (табл. I, рис. 23).

Друге поховання. Кістки безладно розкидані і лише на підставі положення гомілкових кісток можна зробити висновок, що небіж-

чик був покладений в тому ж напрямку, що й перший небіжчик, тобто на південний захід.

На відстані 0,4 м від південно-західної стіни і 0,6 м від північно-західної стіни виявлено кістки тварини і крижі небіжчика. Поруч — речі, які належали, мабуть, першому небіжчикові: уламок залізного ножа у срібній оправі з рештками дерева всередині від піхов: олив'яна пряжка з перекладкою, довжиною 2 см, шириною 1 см; 36 намистин — малих і великих; одна намистина з синьої смальти у формі многогранника; 9 намистин — мозаїчних, блакитних з білими вічками; жовта з зеленими смужками і червоними крапочками; біла з червоним, жовтим і синім вічком; чорна з синіми вічками, обведеними білим кружечком; синя з червоним і жовтим; 2 складені намистини; 4 круглих глиняних; 6 дрібних намистин з синьої і блакитної пасти з білими прожилками; намистина жовтої пасти; дутка; намистини білі вапняні, скляні, сердолікові — 9 штук.

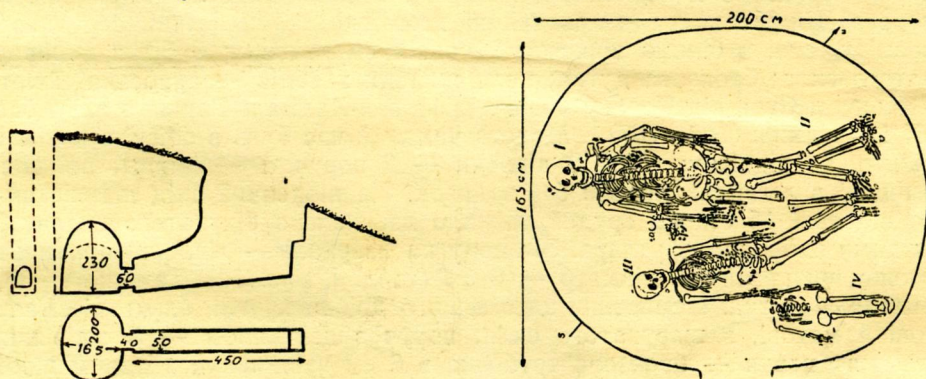

Рис. 10. Катакомба № 10.

К а т а к о м б а № 10 (рис. 10). Цю катакомбу відкрито в південно-західній частині могильника коло Симоненкового яру за 7 м на південь від катакомби № 9.

Довжина відкритого дромосу 4 м, ширина 0,5 м, глибина 4,5 м. Напрямок — на північний захід. Коло підшви дромосу відкривався вхід у камеру овальної форми без порогу, в 0,6 м заввишки і 0,4 м завширшки. Камера у плані овальної форми, довжиною у 2 м, шириною 1,65 м, висотою у 2,3 м.

У дромосі на глибині 0,55 м виявлено уламок глянсованої посудини. Орнамент із хвилястих ліній, обмежений вгорі і внизу вдавненою смужкою. Нижче від орнаменту, очевидно по всій посудині, подовжні вдавнені смуги. Глина (у розломі) мішана: сіра і жовта — шарами. Там же виявлено уламок ще від однієї посудини. Глина погано випалена, орнамент із трьох поперечних смуг. На глибині 1 м — уламок гладкої глянсованої посудини, 2 уламки кістки дитини, очевидно, похованої в самому дромосі. Там же — фаланги пальців ніг, кусок заліза від невідомої речі, плечова кістка, бронзова пряжка із шкірою, яка належала тому ж дитячому кістяку.

У катакомбі виявлено чотири поховання; всі вони лежали впоперек входу, збереглися непогано. Перше поховання — на спині, головою на

захід. Довжина кістяка 1,73 м. Ліва рука напівзігнута у лікті; права витягнута вздовж тулуба. Праве плече — трохи вище від лівого. Весь кістяк лежав на 0,15 м вище від долівки на насипаній землі. Коло тазових кісток з обох боків — сліди шкіри і прості бронзові пластини від пояса. На ногах срібні пластини і шкіра від сандалів. Там же — кусочки срібла й заліза. Коло черепа з правого боку — 2 литі бубонці з кульками всередині. На першому хребці (знизу) — пряжка із слідами шкіри. Коло кисті правої руки — уламки срібної пластини і дуже окисленого заліза, можливо від ножа; там же — лезо залізного ножа.

Друге поховання зроблене на долівці під першим небіжчиком. Поховано жінку головою на захід, тулуб зсунутий на північний захід, ноги відкинуті вбік, на північ. Плечова кістка правої руки — під черепом. Ліва — зігнута в лікті. Коло таза, з правого боку, лежала бронзова трубка, там же — ніж у срібній оправі. Коло шийних хребців — бронзова пластина з цвяшками, між якими збереглися рештки дерева. Нижче пояса — розкидані намистини: 3 мозаїчні, середнього розміру, сині з білими вічками; 11 синіх смальтових; 5 білих із шаруватого скла; бронзова дутка; коло шийних хребців — арабська монета з написом Сури від Корану часів халіфа аль-Хаді аль-Рашид з аль-Абасії 170 гіджри (786—787)¹. Монета чималий час була в обігу, а потім її вжито, як підвіску; у ній 3 дірочки — 2 поруч, 1 — нижче; всі вони вміщені в легенді. Дірочки без задирок. На південний схід від кістяка, на відстані 15 см від грудей, лежало дзеркало з білуватого сплаву із слідами шкіряного футляра. Зі споду на дзеркалі — лінійний орнамент; вушко приплюснуте, діаметр — 6 см (табл. I, рис. 19). Там же — намистини і дутки. Намистини здебільшого дрібні, круглі, блакитні смальтові й матові, з шаруватого скла; поруч з дзеркалом — 5 олов'яних пластин; поруч — бронзова трубочка в 6 см завдовжки з одним швом і невеликими колечками на кінцях. На грудях — 5 бронзових литих дзвіночків, з кулькою всередині; на фаланзі пальця лівої ноги — шматочок шкіри з срібними пластинами; коло голови — 2 дзвіночки, пластина з двох лопатей (табл. I, рис. 17) і дутка з 2 нитками всередині (обидві речі зняті з руки, підкладеної під голову); там же — шматочок шкіри, рештки берестової підстилки.

Третє поховання. Померлу дитину покладено головою на південь з невеликим відхилом на південний захід. З лівого боку коло таза — олов'яна пряжка з слідами шкіри. Вона висіла на ремінці, фрагменти якого збереглися; там же лежав ніж у футлярі з бересту, футляр мав бронзовий наконечник і кільце; на шкірі від піхов був дзвіночок.

Четверте поховання було зорієнтоване головою на південь, але череп зсунувся і лежав між ногами у правому кутку від входу.

На грудях, коло самих шийних хребців небіжчика, були намистини: з них — 4 плоскі з синьої смальти, 7 матових, 5 мозаїчних білих з синіми вічками, 24 з білої пасти, 2 глиняних, 3 з блакитного скла напівпрозорих, 91 намистина — дрібні з синьої смальти, 5 сердолікових різної форми й розміру, 1 шишкоподібна жовта з синіми вічками, 1 мозаїчна ромбоподібна, 2 білі плоскі з пасти, 2 трикутні намистини (привіски, мозаїчні, червоні з білими й жовтими квітами), 2 верхівки бронзових

¹ Як прочитав проф. Биков.

порожнистих гудзиків з вушками, які збереглися у своєму первісному положенні на нитці. На правій руці — дутки і дзвіночок. Коло тазових кісток — бронзова пластина на шкірі.

Катакомба № 11 розташована у західній частині могильника, за 13 м на північний захід від катакомби № 10, край Симоненкового яру. Глибина її від поверхні землі — 4,6 м. В результаті розмивання водою і неодноразового пограбування вона цілком зруйнована. Ні кісток, ні речей не виявлено.

Катакомба № 12 розташована у західній частині могильника, по схилу Симоненкового яру, за 8 м від катакомби № 11 і за 3 м від катакомби № 13. Її розкрито зверху, бо вона цілком виходила в яр. Входу не виявлено. Глибина камери, яка частково збереглася, від сучасної поверхні землі до підшови камери — 2,1 м. Розміри у плані — $1,8 \times 1,8$ м. Архітектуру катакомби встановити не можна, бо тільки один бік її входив у стіну земляного масиву. Дослідженням встановлено, що могилу було колись пограбовано, бо в камері знайдено до двох десятків безладно розкиданих дрібних кісток. Черепа не знайдено, коли не рахувати кількох його уламків у центрі катакомби.

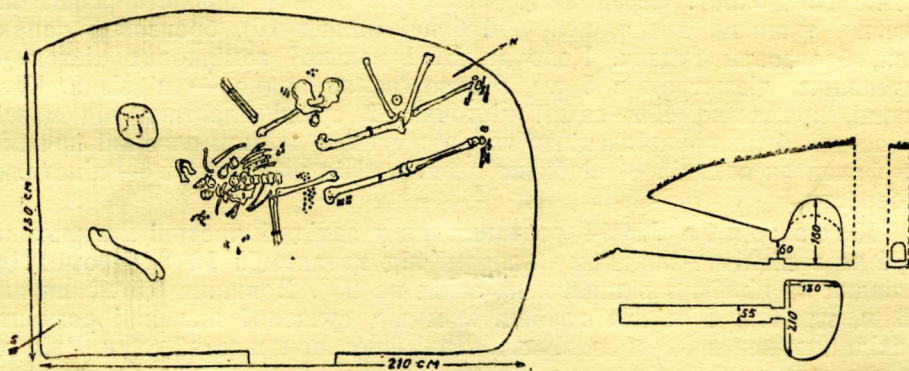

Рис. 11. Катакомба № 13.

В північно-західній частині катакомби знайдено: бронзову сережку, яка погано збереглася; у центрі, коло фрагментів черепа заліза кусок заліза від невідомої речі; там же — уламки залізного ножа; намистини різних форм (з них 2 плоскі з синьої смальти; 3 циліндричної форми мозаїчні — по синьому фону жовті й червоні жилки й вічка; маленькі намистини синьої смальти); коло східної стіни — уламок залізного ножа, фрагменти посудини, фрагменти заліза й бронзи.

Катакомба № 13 (рис. 11) розташована коло Симоненкового яру, в західній частині могильника. Дромос іде в північно-західному напрямі, з відхилом на 30° на захід. Перша частина його зруйнована і розмита водою. Довжина дромосу 3 м, ширина 0,55 м, глибина 2,7 м. Камера у плані чотирикутна, вона наближається до неправильного овалу. Зорієнтована з північного сходу на південний захід, з відхилом на 40° у напрямі на схід. Довжина її 2,1 м, ширина 1,3 м, висота 1,5 м. Долівку зроблено на 0,15 м нижче від входу. Стеля завалилася. Вхід

до камери, у вигляді арки, має заввишки 0,5 м і завширшки 0,4 м. Поріг висотою 0,25 м. Пілястри при вході — в 0,7 м завширшки.

У камері одно поховання — жіноче, розташоване біля протилежної до входу стіни. Кістки, які збереглися тут (№ 18, 19, 20 і 22), дають підставу думати, що небіжчиця лежала головою на південь з невеликим відхилом на захід і впоперек входу. Кістяк зберігся погано, значна частина кісток розкидана. Череп небіжчиці лежав у лівому, верхньому кутку, за 0,3 м від щелепи, шийних хребців та всього кістяка. На відстані 0,2 м від шийних хребців знайдено 10 намистин, з них — 1 мозаїчна з червоно-жовтими смужками, 4 намистини із синьої смальти і пасти. Тут же фрагмент сережки, бубонець та уламки бронзи. У лівому від входу кутку знайдено велику гомілкову кістку бика.

На долівці камери під ліктьовою і променевою кісткою, а також угорі, ближче до кисті руки, знайдено фрагменти тканини із слідами бронзи, шкіри, а також дутки. Як видно, тут були і бронзові прикраси, які зовсім окислились. Такі ж сліди знати і на другій руці. На правому стегні виявлено бронзову спіраль, намистинку і рештки тканини; на другому — сліди окису. Треба думати, що прикраси, які були на одягу, після того, як тканина зотліла, збереглися на стегнах, лишивши на них тільки слід окису. Серед кісток знайдено велику кількість різних намистин, тканину, дутки, шкіру, бубонці (понад 10), бронзовий ланцюжок, бронзовий гудзик. Коло малої і великої гомілкових кісток — черепашка, діаметром в 5 см, з отвором, як видно — підвіска. Коло ступні, приблизно біля самої кісточки, 2 срібні пластини від поясів (пластини були прикріплені до шкіри); тут же лежали олов'яні пряжки. На фалангах пальців — відбитки пластин. Під небіжчиком — підстилка з бересту.

Катакомба № 14 розташована у західній частині могильника, за 2 м в північно-західному напрямі від катакомби № 8. Дромос іде з півдня на північ, з відхилом на захід на 25°. Довжина 6,5 м, ширина 0,5 м, глибина 5 м. На глибині 2 м від сучасної поверхні розкрито 3 східці, кожен в 0,3 м заввишки. Далі йшов положистий схил. Вхід до камери овальний, висотою в 0,6 м і шириною в 0,4 м з пілястрами 0,05 м, поріг в 0,08 м заввишки.

Катакомба завалилася. Камера у формі неправильного чотирикутника, довжина її 1,8 м, ширина 1,5 м, висота 2,1 м. Грунт — піщаний, і через те кістки зовсім зотліли. І тільки на підставі тих слідів, що лишилися на піску, можна уявити собі положення небіжчика. Він лежав упоперек входу, головою на південний захід, де й виявлено зуби з частиною щелепи. Уламки ліктьових кісток лежали в південному кутку. Ліворуч від входу знайдено кістку бика і ячну шкаралупу. На відстані 0,7 м від південно-західної стіни і 0,7 м від північно-західної виявлено 12 намистин мозаїчних (синіх і білих, із смальти і дутки), поруч — підвіска у вигляді металічного (сплав срібла із свинцем) важка для виска. Коло тазових кісток лежав перстень з розширенням передньої частини і гніздом, щоб вставляти камінь. У північному кутку катакомби знайдено бронзові (подовжені, з орнаментом) пластини (можливо, від сандалі) і 2 дзвіночки разом з намистинами.

Катакомба № 15 розташована у західній частині могильника за 3,5 м від катакомби № 14. Напрямо дромосу — з півдня на північ,

з відхилом на захід на 25° . Довжина дромосу 4,2 м, ширина 0,5 м, висота 4 м. Вхід — у формі арки в 0,4 м заввишки і 0,38 м завширшки. В насипу дромосу знайдено бронзову пластину. Довжина могили — 180 см (з північного сходу на південний захід), ширина 170 см.

У камері поховано одного небіжчика, покладеного впоперек входу, головою на південний захід. У західній частині, за головою небіжчика, лежала залізна лопатка із загином, щоб насаджувати на держак, довжиною 8 см, шириною 4 см, яка в напрямі до держака вужчає (табл. II, рис. 2). Там же знайдено кістку бика, посудину (табл. III, рис. 7) і яечну шкаралупу. На грудях у небіжчика виявлено 2 бубонці; коло ліктя правої руки — бойову сокиру з верхньою молотоподібною частиною і з овальним отвором для держака. Довжина сокири 15—18 см (табл. II, рис. 5). Упоперек кисті — фрагментований кинджал з зовсім цілим наконечником, видно заклепку (у срібній оправі). Коло тазових кісток — 5 тонких срібних пластин, 2 пряжки від пояса (табл. I, рис. 21), 4 наконечники з тисненим візерунком (табл. I, рис. 16), 8 круглих бляшок з орнаментом (зі споду клепки, щоб прикріплювати до пояса), 3 зотлілі олов'яні наконечники, тут же — олов'яні пластини від взуття, з них — 10 цілих і кілька фрагментів із зображенням на них потворних людських голівок.

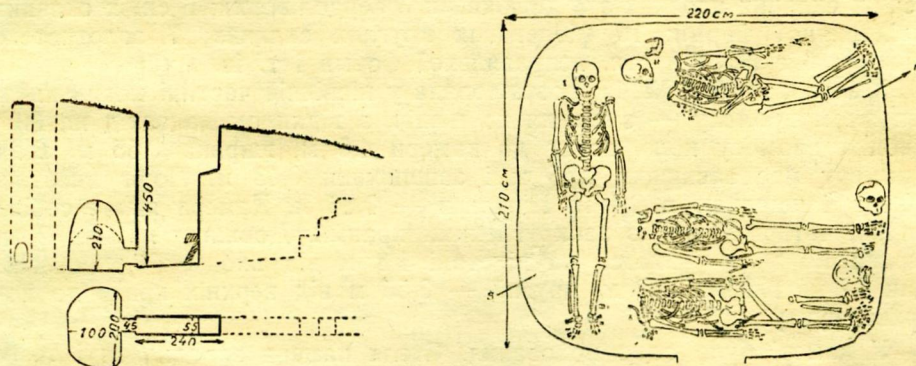

Рис. 12. Катакомба № 16.

Катакомба № 16 розташована в західній частині могильника, на відстані 4 м на північний схід від катакомби № 15. Напряв дромосу — з південного сходу на північний захід. Довжина його 6,7 м, ширина 0,55 м, глибина 5,2 м. Камера завалилася. Вона має форму квадрата із заокругленими кутами (рис. 12), довжина її 2,2 м, ширина 2,1 м, висота 2,05 м. Поріг в 0,1 м заввишки. Ширина входу 0,45 м, пілястри 0,05 м. У камері — 4 поховання.

Перше поховання. Небіжчик лежав головою на захід. Коло південно-західної стіни, біля черепа знайдено довгу бронзову сережку, разом з колечком в 3 см (табл. I, рис. 3). На ногах — ремінець; там же — шматки шкіри на бронзовій пластині. На тазовій кістці — бронзова фігурна пряжка від ремінця (табл. I, рис. 18), дві олов'яні пряжки трапецієподібної форми з рухомим язичком.

Друге поховання — коло північно-західної стіни. Небіжчика покладено головою на південний захід. Череп зсунутий. Кістки розки-

дані. Коло черепа виявлено 2 бубонці, литі, низькопробного срібла. На грудях — намистини, з них: 2 синьої смальти, плоскі з дірочками, 6 — золотистого кольору, 4 — бірюзового, 1 — червоного, 1 — синього кольору. На ліктьових кістках — браслет з різьою на кінцях. Коло ніг — срібні пластини.

Третє поховання — уперек входу. Небіжчика покладено головою на південь з невеликим відхилом на захід. Череп відкинута до ніг в напрямі до північно-східної стінки. Вище шийних хребців знайдено: бронзові сережки з рештками позолоти (табл. I, рис. 1), сережку бронзову із срібними кульками, бронзову фігурну ложечку з великим вушком у 5 см завдовжки (табл. I, рис. 15). Коло тазових кісток — 2 ножі в дерев'яних піхвах. Коло ніг — 3 срібні пластини з рослинним орнаментом.

Четверте поховання. Небіжчик лежав головою на південь, уперек входу, з відхилом на захід. Череп так само відкинута до ніг. Вище ребер знайдено 3 бронзових литих бубонці з хрещатою прорізью; коло тазової кістки — частину ножа в дерев'яних піхвах із срібною оправою; коло ніг — 17 срібних пластин із штампованим орнаментом; під небіжчиком — берест і шматочки шкіри. На грудях лежали вуглинка, бронзова дутка довжиною у 7 см, рештки срібла і буси, з них: 5 синіх скляних плоских з 3 дірочками; 3 сердолікових; 6 синіх скляних циліндричної форми; 19 фіолетових круглих скляних; 7 золотистого кольору; 6 з білої пасти, неправильної форми і т. ін.

Катакомба № 17 розташована у північній частині могильника. Напрямом дромосу — з півдня на північ, з відхилом на захід на 30°. Глибина дромосу коло входу до камери 4,5 м, ширина 0,55 м. Вхід у камеру має заввишки 0,55 м і завширшки 0,43 м. Поріг висотою в 0,1 м і шириною в 0,4 м. Пілястри — 0,06 м. Камера являє собою у плані чотирикутник із заокругленими краями. Довжина камери 2 м, ширина 1,6 м. У дромосі, на відстані 1,8 м від входу, — 2 камені: один — на глибині 3,2 м, другий — 3,55 м від верхніх країв до поверхні ґрунту.

У камері було одно поховання. Стеля камери завалилася і тому кістки збереглися погано; вони розкидані. Небіжчик лежав уперек входу, головою на захід. У центрі, коло тазової кістки, знайдено кинджал у срібній оправі, з наконечником, який зберігся добре. На кістках таза виявлено срібні пластини, очевидно, від пояса. Коло ліктьової кістки, тут же поруч на долівці — уламки бронзових пластин. Коло гомілкових кісток і черепа в західному кутку — 3 невеликих литих бубонці. На верхній частині гомілки і коло таза — срібні пластини. Небіжчик лежав на підстилці з бересту. У південному, лівому кутку від входу до катакомби, виявлено кістку бика і 3 астрагали, поруч — ячну шкаралупу. Ґрунт підосви піщаний.

Катакомба № 18 має напрям дромосу з півдня на північ, з відхилом на захід на 10°. Глибина 3 м. Камера вщент пограбована і зруйнована, отже форму її з'ясувати не пощастило. Ніяких речей не знайдено, так само як і слідів небіжчика.

Катакомба № 19 являла собою чотирикутну яму в 3 м завдовжки і в 0,6 м завширшки. В ямі була западина глибиною в 0,2 м у формі кеглі, розміром від 1,7 м до 1 м, шириною — 0,15 м. В ямі

виявлено кістяк коня у скорченому стані, орієнтованого на південь, з головою, покладеною над тулубом. У вузькій частині ями містився, очевидно, хвіст, бо тазові кістки коня лежали коло входу в розширеній частині ями. З кісток збереглися: щелепи, ноги, тазові кістки, ребра. Коло грудей знайдено бронзову підвіску від вуздечки, зверху круглу, подовжену вниз, гладку, з наскрізними отворами. Крім того, знайдено круглу бронзову бляшку від вуздечки і частинки бронзи.

Катакомба № 20 розташована у північно-східній частині могильника, на відстані 20 м на схід від катакомби № 21. Катакомба розташована в яру, по дну якого проходить шлях на х. Байрак. Середня частина катакомби розмита водою. Обабіч розмитої частини камери видно кістки і речі з поховання. Глибина поховання від підосви до дна яру 1 м. Напрямок дромосу — з південного сходу на північний захід. Камера була витягнута так само, як і дромос, з південного сходу на північний захід. Довжина камери 2,1 м, ширина 1,6 м. Судячи з того, як розміщені уцілілі кістки, можна думати, що небіжчики лежали головою на захід (1-й і 2-й небіжчики), а дитина (3-є поховання) лежала головою на північний захід на насипаній землі, вище від загального рівня залягання на 15 см.

В землі, що завалилася у катакомбі, знайдено два уламки чорноглинсованої кераміки, фрагмент сірої кераміки коло правої сторони черепа. Над черепом — вуглинка.

Перше поховання, від якого залишилися: череп, що лежав на відстані 20 см від північно-західної стіни, виступаючи тильною частиною в розмиту половину катакомби, та на протилежному боці розмиву — велика гомілкорова кістка і фаланги пальців, мала й велика гомілкові кістки і фаланги пальців, а також фаланги пальців, що належать невідомо якому небіжчикові. Решту кісток занесено водою.

Друге поховання. Небіжчика покладено головою на захід. Череп знайдено на відстані 0,35 м від північно-західної стіни і на відстані 0,11 м від черепа першого поховання. Під черепом лежала залізна бойова сокира із слідами дерев'яної ручки (табл. II, рис. 4), поруч — бронзова дутка. Під ребрами, коло самого краю розмиву, виявлено бронзове коліщатко, яке добре збереглося (табл. I, рис. 22). За 20 см на південь знайдено плечову кістку та ліктьові кістки, на яких коло зап'ястя був бронзовий браслет. Поруч, північніше, лежав залізний ніж. На відстані 15 см від західної стіни виявлено посудину з поламаною ручкою, без орнаменту (табл. III, рис. 2); поруч, у напрямі на північ — дзеркало; на південь — сережку з золотими пластинами; на схід — підвіски і бронзове колечко від сережки; на відстані 0,3 см від щелепи — бубонці; далі на південь — залізну лопатку. У південному кутку катакомби знайдено уламки кісток тварини.

Третє поховання (дитяче) розташоване в південній частині катакомби, ліворуч від входу, на шарі насипаної землі в 0,15 м заввишки. Череп відкинуто в напрямі до західного кутка на відстані 0,7 м від тулуба. Кістки погано збереглися; лишилися ключиця, плечова і ліктьова кістки. Поміж кістками — різні прикраси: на ліктьових — 2 бронзових браслети; на місці ребер і хребців намисто, 4 бубонці, бронзовий гудзик, черепашка, бронзова бляшка, бронзові спіралі і пірамідальна пристібка (табл. I, рис. 8).

Катакомба № 21 розташована в північній частині могильника, за 20 м на захід від катакомби № 20. Вона так само міститься на дні яру, недалеко від шлчху на х. Байрак. Всю північно-східну половину катакомби розмито і винесено дощовою водою. Довжина уцілілої частини камери 2,05 м. Глибина залягання поховань від дна яру 1 м. Дно камери вкрите шаром вугілля від 1,5 до 2 см завтовшки, на якому лежали небіжчики. Збереглися рештки тільки двох поховань.

Перше поховання, від якого залишилися череп, щелепа, хребці, ключиці, ребра, плечова і ліктьові кістки у південному кутку камери. Вигляд зубів свідчить про те, що кістяк належав старій людині.

Друге поховання — майже в центрі камери. Череп було знайдено коло південно-західної стіни, поруч — щелепи. Коло розмиву були 2 бубонці на ліктьовій кістці і поламаний браслет. Коло самої південно-західної стіни — дзеркало з орнаментом. Навколо нього півколом — кілька разків намиста. Коло черепа й щелепи — 9 бубонців, з них 2 бронзових (табл. I, рис. 11). За ними йдуть намистини різних форм, з них 3 — із сріблястим забарвленням. Тут же, в напрямі на північ, виявлено дзеркало з крапковим орнаментом зі споду (табл. I, рис. 27). В напрямі з північного заходу на північний схід знайдено намисто, розташоване двома разками паралельно один до одного, різної форми. Серед них — разки бісеру, мініатюрні, із сріблястим і золотистим забарвленням. Тут же — великі намистинки, бронзові дутки, срібні пластини і 2 бронзові підвіски (табл. I, рис. 24). Така ж підвіска та 2 бубонці були над черепом. На південь від черепа знайдено намисто з пасти різної форми, підвіску, 2 бубонці, тканину, черепашку, в ній — бронзові прикраси і намисто та уламок кераміки. Ближче до північно-західної стінки було знайдено залізний ніж із слідами дерев'яного футляра, тут же — бронзовий браслет. Ще ближче до стінки, коло гомілкових кісток тварин знайдено уламок ножа в дерев'яному футлярі (табл. II, рис. 7) і уламки бубонця.

Коло західного кутка катакомби виявлено посудину. Біля неї — бубонці, намиста, один великий литий жолобчастий бубонець, дзеркало із складним орнаментом насподі у вигляді крапочок та геометричних фігур (табл. I, рис. 28). Ближче до кісток тварин було знайдено рожеве намисто довгастої форми та намистини: 1 мозаїчна з синім візерунком, 1 біла з чорним малюнком, 1 бронзова циліндрична, 1 із синього скла, 4 мозаїчних, 1 плоска з білої пасти, 2 білі глиняні, 2 бронзові і 2 білої пасти. За 25 м від того місця, де кінчається розмив, знайдено багато різних намистин, з них: 26 — сердоликових різного розміру, 20 — невеликих матових, 16 — золотистих, 5 — блакитних дрібних, 6 — жовтої смальти, 1 — синього скла овальної форми, 1 — кістяна жовтувата, 3 — дрібних чорного кольору.

Катакомба № 22 розташована в яру, коло шляху на х. Байрак, за 30 м на схід від катакомби № 20.

Катакомбу розмито водою. Напряв її з півночі на південь, від дромосу збереглися лише сліди. На глибині 0,2 м знайдено бронзову пряжку від пояса (табл. I, рис. 20), на глибині 1,5 м — бронзовий браслет.

Катакомба № 23. По схилу в яру, у південній частині могильника, на глибині 1,5 м від поверхні виявлено череп, звернений поти-

личною частиною на захід. Могила являла собою яму в 1,7 м завдовжки і 1,15 м завширшки. Небіжчик лежав на спині в напрямі зі сходу на захід, з відхилом на північ на 30° , з витягнутими руками і ногами вздовж тулуба. Голова лежала вище, ніж весь тулуб. В ямі ніяких речей не знайдено.

Катакомба № 24 (рис. 13). Розташована в південно-західній частині могильника, край самого урвища в Симоненковому яру, на відстані 16 м на північний захід від катакомби № 23 і за 3,5 м від катакомби № 10 на південний схід. Напрямок дромосу — з південного сходу на північний захід. Дромос не розкопувався, довжина його невідома. Камера — овальної форми, ширина 180 см, довжина 200 см. У камері — 4 поховання: 2 дорослих людей і 2 дитячих. Всі небіжчики лежать на глибині 4,6 м зі сходу на захід, з відхилом 25° на південь, уперек входу, головою на захід.

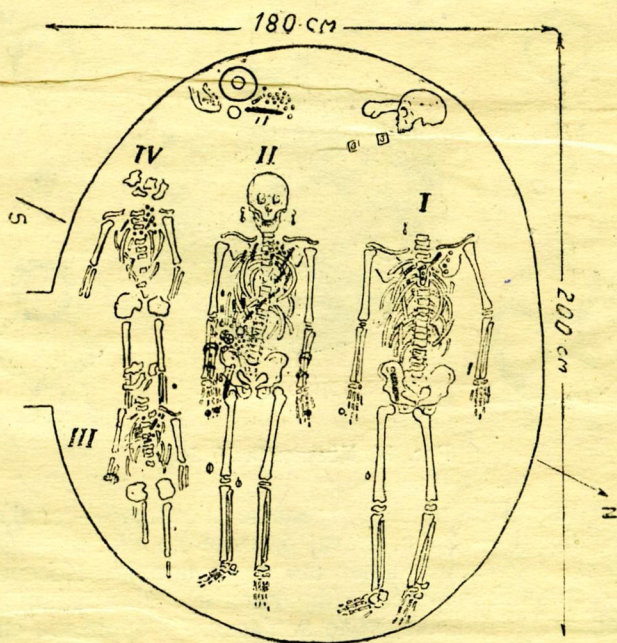

Рис. 13. Катакомба № 24.

Перше поховання (дорослої жінки) містилося коло стіни, протилежної до входу. Череп відкинуто на південний захід за 35 см від кістяка, під черепом — кістка вівці, а на схід — рештки шкіри, на якій лежали 2 бронзові застібки. На шкірі — відбиток від гудзика. Під похованням — рештки підстилки з товченого вугілля. Коло лівої руки — бронзова спіраль, коло кістки правої руки — срібне кільце з кулькою, коло правої гомілкової кістки — бронзовий бубонець (рис. 13, 3). На правій тазовій кістці — залізний ніж з рештками дерева і срібла від футляра, довжина 8—10 см (рис. 13, 5). На грудях і навколо шиї намистини — дрібні, блакитні із сріблястим поліском, сердо-

лікові, синьої пасти, круглої з білої глини (рис. 13, 2), коло верхнього шийного хребця — маленька бронзова сережка з кільчастим верхом, на ній — підвіска з кулькою.

Друге поховання (жіноче). Небіжчицю покладено в центрі катакомби на спині, у витягнутому стані. Обабіч черепа лежали срібні сережки з кільчастим верхом, на ньому — циліндрична підвіска з кулькою на кінці — довжина 3,5 см (рис. 14, а). На грудях — разки намиста, з них: 5 великих мозаїчних із пасти, 2 сердолікових, 1 синій з білими вічками, 1 з довгастих намистин з білими і червоними трикутниками. Намиста блакитні, чорні з вічками. Намиста були із підшийними хребцями. (Можна думати, що намиста охоплювали всю шию). Між правою рукою і ребрами — бронзова підвіска, вгорі — кільце, внизу — невелике колечко, бубонець, 2 бронзові кружечки (рис. 14, в), частина дзвіночка, поруч — черепашка із слідами бронзи, навколо речей і поміж

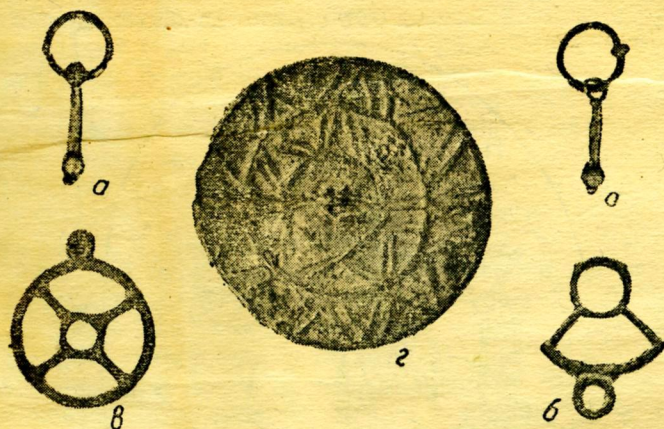

Рис. 14. Катакомба № 24.

ними — намистини. Під правою тазовою кісткою — залізний ніж. На лівій ліктьовій кістці — 2 браслети, ближче до кістки — дутки з дволопатевою бронзовою пластиною, що скріплює їх. Посередині пальця лівої руки — срібний перстень (фрагменти). На правій руці — два браслети (бронзові) і ближче, коло зап'ястя, — бронзова спіраль з дволопатевою пластиною; тут же — ціле олов'яне кільце і відбиток другого поламаного кільця, коло гомілкових кісток — два дзвіночки, за 30 см на південний захід. Коло самої південно-західної стіни — посудина (табл. III, рис. 3), під посудиною — дзеркало з білого сплаву з орнаментом насподі (рис. 14, д); поруч — залізний ніж, намистини і дутки.

Третє поховання. На правій руці небіжчика — браслет, на грудях — намисто і 2 дзвіночки.

Четверте поховання. Ноги небіжчика, відкинуті вбік, лежали під головою і плечима третього небіжчика. На грудях — намисто і дзвіночки.

С. СЕМЕНОВ-ЗУСЕР

Раскопки близ с. Верхнего Салтова 1946 г.

Резюме

В 1946 г. раскопки Салтовского могильника сосредоточились на площади, прилегающей к ул. Замуловка, между дорогой к х. Байрак и Симоненковским оврагом.

Раскопками вскрыто 24 катакомбы, давшие одно или — чаще — несколько погребений каждая, сопровождавшиеся многочисленным инвентарем находок. В процессе исследования древних памятников прочно установлено пять разных видов архитектурных катакомбных сооружений, зависевших, вероятно, от принадлежности умершего к тому или иному роду или общине. Среди погребений, относимых нами к аланам, встречены захоронения с типичными славянскими древностями.

К статье приложен дневник раскопок.